
Razprave

Jurij Perovšek

Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923

I.

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS), državni skupnosti, sicer nastali po volji vseh odločujočih dejavnikov, ki so sodelovali v procesu jugoslovanskega zedinjenja novembra 1918, je velikosrbska hegemonistična politika že od prvega dne obstoja nove države ustvarjala "odnose nacionalne neenakopravnosti in zatiranja raznih stopenj in oblik."¹ V Kraljevini SHS je namreč bil že s samim združitvenim aktom 1. decembra 1918 in nato preko centralistične in unitaristične vidovdanske ustave sprejete 28. junija 1921, uveljavljen le en, velikosrbski narodnopolitični interes,² kar je usodno obremenilo notranjepolitične razmere v komaj nastali južnoslovanski državi. Do takega političnega stanja v Kraljevini SHS je prišlo, ker "srbska vlada in dvor po zedinjenju nista ravnala modro in taktno. Namesto, da bi pustila avtonomijo dežel, ki so se združile s Srbijo, in tako ustvarila prepričanje o enakopravnosti združenih bratskih narodov, sta v svoji zavesti zmagovalca oziroma po svoji predstavi uvedla centralistično državno obliko, odpravila vse avtonomne politične institucije pri nesrbskih narodih in jih popolnoma podredila Beogradu."³ To se je konkretno videlo v zanikanju historične državnopravne individualnosti Hrvaške in Črne gore, zanikanju nacionalne državnosti, ki so jo Slovenci dosegli v času obstoja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov novembra 1918, v ustavno utemeljenem jugoslovanskem nacionalnem unitarizmu, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le 'plemena' enotnega jugoslovanskega naroda (drugih jugoslovanskih narodov ni ustava niti omenjala), v nepriznavanju narodnih pravic Albancev, Madžarov, Romunov in drugih nacionalnih manjšin in v vrsti drugih nerešenih problemov s

¹ Janko Pleterski: Komunistična partija Jugoslavije in nacionalno vprašanje. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, (Razprave in dokumenti). Ljubljana 1977, str. 170. (dalje Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje).

² Glej Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor 1977, str. 118-400 (dalje Zečević, Slov. ljud. stranka); Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino (dalje PNZ), XXXIII, 1993, 1-2, str. 17-26 (dalje Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave); isti: Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 94-103, 204-205 (dalje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva).

³ Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768-1992. Ljubljana 1992, str. 219-220 (dalje Prunk, Slov. nar. vzpon).

področja mednacionalnih odnosov.⁴ Ker so si zato nesrbski narodi prizadevali, da se njihov položaj spremeni in so terjali narodno enakopravnost in suverenost, ki ju velikosrbski hegemonizem nikakor ni hotel dopustiti, je razumljivo, da je bilo v Kraljevini SHS nacionalno vprašanje zaostreno do skrajnosti. Narodnostna problematika je predstavljala eno izmed temeljnih vprašanj, o katerih so se opredeljevale prav vse politične stranke.⁵ Tako je razen strank, ki so delovale v okviru vidovdanskega političnega sistema, svoje poglede na nacionalno vprašanje oblikovala in razvijala tudi Komunistična stranka Jugoslavije (KSJ), ki je bila avgusta 1921 z Zakonom o zaščiti javne varnosti in reda v državi (Zakon o zaščiti države) izločena iz javnega političnega življenja in je odtlej delovala ilegalno.⁶

V razpravi se bomo ustavili pri pogledih, ki so jih o nacionalnem vprašanju oblikovali slovenski člani KSJ, in sicer v času, ko je bil - leta 1923 - utemeljen njen federativni nacionalni program. Ta program, ki so mu slovenski komunisti dali pomembno vsebinsko podporo, je predstavljal zgodovinsko osnovo vse kasnejše nacionalne politike KSJ. Zato so pogledi, ki so vplivali na njegov sprejem za zgodovinpisje vsekakor zanimivi, saj so bili oblikovani v okviru stranke, ki je

⁴ Prim. Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga. Srbija-Crna Gora-Makedonija, Jugoslavija 1918.-1945. Zagreb 1954, str. 264; isti: Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 183; Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 19-21; Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, str. 16 (dalje Lukač, Radnički pokret). - O slovenski nacionalni državnosti, doseženi v novembra 1918 obstoječi Državi SHS (Država SHS je obstajala od razbitja Avstro-Ogrske 29.10. 1918 do svoje združitve s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS 1.12. 1918, obsegala pa je Slovenijo, Hrvaško z Istro, Dalmacijo in Slavonijo ter Bosno in Hercegovino), glej podrobneje J. Perovšek: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje PZDG), XXV, 1985, 1-2, str. 49-75; isti: Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. PNZ XXVIII, 1988, 1-2, str. 41-61; isti: Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1985, zvezek 17. Szombathely 1992, str. 259-274; madžarski, nemški in hrvaški prevod te razprave je v navedenem zborniku objavljen na str. 274-321.

⁵ O gledanju slovenskih političnih strank na nacionalni problem v Kraljevini SHS oziroma v prvi jugoslovanski državi sploh glej podrobneje v Metod Mikuš: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana 1965, str. 188-539; Zečević, Slov. ljud. stranka, str. 212-400; isti: Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929, I. knjiga. Maribor 1986, str. 73-216; J. Pleterski: Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986, str. 170-173 (dalje Pleterski, Narodi-Jugoslavija-revolucija); Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 218-295; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 112-276.

⁶ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi je sprejela Narodna skupščina Kraljevine SHS 1. avgusta 1921, dan kasneje pa ga je potrdil in razglasil Ministrski svet Kraljevine SHS. - Iz obsežne literature o teoriji in politiki KSJ glede nacionalnega vprašanja za časa prve jugoslovanske države opozarjam predvsem na naslednja temeljna dela: Lukač, Radnički pokret; Gordana Vlačjić: Revolucija i nacije. Evolucija stavova vodstva KPJ i Kominterne 1919-1929 godine. Zagreb 1978 (dalje Vlačjić, Revolucija i nacije); ista: KPJ i problemi revolucije. Rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata. Zagreb 1979 (dalje Vlačjić, KPJ i problemi revolucije); ista: Jugoslovanska revolucija i nacionalno pitanje (1919-1927). Zagreb 1987 (dalje Vlačjić, Jugoslovanska revolucija); Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor 1981, str. 290-380 (dalje Pleterski, Študije); isti, Narodi-Jugoslavija-revolucija, str. 177-290; Desanka Pešić: Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje 1919-1935. Beograd 1983 (dalje Pešić, Nacionalno pitanje) in Latinka Perović: Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984 (dalje Perović, Od centralizma do federalizma).

kljub dolgotrajni potisnjenosti v ilegalo kasneje, v letih 1941-1945 in nato 1945-1990 odločilno vplivala na razvoj jugoslovanskih narodov in (druge) jugoslovanske države.

Svoj federativni nacionalni program je KSJ oblikovala v okviru javne teoretsko-politične razprave, ki je v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) potekala od maja do decembra 1923.⁷ KSJ se je na svoji II. državni konferenci (potekala je od 9. do 12. maja 1923 na Dunaju) odločila, da odpre "v partijskem tisku načelno obravnavo teh vprašanj (tj. nacionalnega vprašanja - op. J. P.)"⁸ zato, ker se je zaradi stališč, ki jih je dotlej zagovarjala glede jugoslovanske narodnostne problematike, politično skoraj docela onemogočila med tlačnimi nesrbskimi narodi. To so zelo dobro pokazale volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923, na katerih so nacionalne, protihegemonistične stranke dosegle velik uspeh, medtem ko je bila NDSJ, preko katere je tedaj delovala KSJ, neuspešna.⁹ Na ta poraz KSJ (NDSJ) so seveda vplivali tudi ostri policijski ukrepi, ki so "komunistom onemogočali vsako močnejše in odkrito predvolilno politično propagandno delo",¹⁰ toda to še vedno ni izpodbijalo dejstva, da leta 1923 volivcev ni prepričala narodnopolitična usmeritev KSJ oziroma NDSJ; prepričale so jih narodno usmerjene politične stranke, ki so terjale nacionalno samoodločbo in avtonomistično-federativno preureditev jugoslovanske države.¹¹ Tako je dobri dve leti zatem, ko je iz volitev v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, 28. novembra 1920, izšla kot tretja najmočnejša stranka

⁷ Glej podrobneje Lukač, Radnički pokret, str. 129-192; J. Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. PZDG, XVIII-XIX, 1978-1979, 1-2, str. 17-43 (dalje Perovšek, Vprašanje makedonskega naroda); isti: Slovenačkite komunisti i makedonskoto nacionalno prašanje vo 1923 godina. Osnovajeto i razvojot na Komunistička partija na Makedonija, prva knjiga. Skopje 1980, str. 437-474 (dalje Perovšek, Makedonskoto prašanje); isti: O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923. PNZ, XXXIII, 1993 1-2, str. 215-220; Pleterski, Študije, 297-303; Pleterski, Narodi-Jugoslavija-revolucija, str. 191-204; Pešić, Nacionalno pitanje, str. 82-197; Perović, Od centralizma do federalizma, str. 253-340; Vlačić, Jugoslovenska revolucija, str. 109-115. Izvirno teoretsko-politično gradivo, nastalo v času omenjene razprave, glej v zborniku: Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990 (dalje RNV).

⁸ Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano arhivsko gradivo I, Gradivo Kominterne, šk. 2, 1923. Beschluss der Konferenz über das Referat über die politische Situation. (dalje ARS, gradivo Kominterne, 1923).

⁹ V času volitev v Narodno skupščino marca 1923 NDSJ v Sloveniji še ni bila ustanovljena. Slovenski komunisti so v tistem času legalno delovali preko Socialistične stranke delovnega ljudstva (SSDL), ki jo je skupaj z ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije oblikovalo vodstvo Pokrajinskega sveta KSJ za Slovenijo 21.1. 1923. SSDL je obstajala do 15.4. 1923, ko se je vključila v NDSJ. Volilni rezultati, ki jih je marca 1923 v Sloveniji dosegla SSDL, so bili enako neugodni kot rezultati, ki jih je drugje v državi dosegla NDSJ.

¹⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I. Zagreb 1961, str. 407.

¹¹ O oblikovanju avtonomistično-federalističnega nacionalnega programa v slovenski politiki ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS marca 1923 glej podrobneje J. Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 - april 1923). Zgodovinski časopis, XXXVIII, 1984, 1-2, str. 5-29; isti: Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. PNZ, XXXIV, 1994, 2, str. 163-176.

v državi, bil položaj KSJ povsem spremenjen. KSJ ni bila le postavljena izven zakona, pač pa se je sama postavila tudi izven tlačenih nesrbskih narodov, saj je v pogojih ustavno uzakonjenega jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma - nasprotno kakor narodno usmerjene protihegemonistične stranke - v nacionalnem vprašanju zagovarjala stališča, ki jih je Moša Pijade pronicljivo označil kot "ideološko prirepanje srbski buržoaziji".¹² KSJ namreč v času skupščinskih volitev leta 1923 še vedno ni odstopila od svojega prvotnega gledanja na nacionalni problem. To gledanje pa je temeljilo v zagovarjanju načela jugoslovanske nacionalne enotnosti in unitarnocentralistične jugoslovanske države ter v priznavanju obstoja narodnostnega vprašanja samo v razmerju do nacionalnih manjšin.¹³ V drugi polovici leta 1923, tj. v času razprave o nacionalnem vprašanju, pa je KSJ korenito spremenila svoj dotedanji narodnostni koncept. V razpravi je namreč prevladala ugotovitev, da je Kraljevina SHS mnogonacionalna država, ki jo bolj kot drugi problemi ogrožata predvsem nacionalno vprašanje in velikosrbski unitarnocentralistični hegemonizem, uveljavilo pa se je tudi prepričanje, da se mora KSJ postaviti na stran zatiranih nesrbskih narodov, se boriti za pravico samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, v vprašanju državne ureditve pa se odločno zavzeti za federativni državnopravni princip. Taka stališča je nato v posebni resoluciji potrdila tudi III. državna konferenca KSJ, ki se je po izteku razprave o nacionalnem vprašanju zbrala v Beogradu med 1. in 4. januarjem 1924.¹⁴

V razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923, v kateri so sodelovali vsi marksisti, ki so tvorili idejno in politično jedro tedanje KSJ,¹⁵ so razpravljalci iz Slovenije prvi poudarili stališča, na osnovi katerih je KSJ na III. državni konferenci v Beogradu oblikovala svoj nov nacionalni program. Slovenski komunisti so bili prvi med razpravljalci, ki so odklonili načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti in terjali, naj KSJ sprejme federativni državnopravni program. Prav tako so tudi

¹² Moša Pijade: Izabrani spisi, I. tom, 5. knjiga. Beograd 1966, str. 854.

¹³ Tak nacionalni koncept je KSJ oblikovala v letih 1919-1920 - na svojem I. in II. (vukovarskem) kongresu. (Glej Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919-1937. Beograd 1950, str. 14, 35, 42; dalje IA KPJ, II). O prvotnih nacionalnih konceptih KSJ oziroma o njenem gledanju na narodnostni problem v času do razprave o nacionalnem vprašanju leta 1923 glej več v: Lukač, Radnički pokret, str. 24-111; Vlajčić, Revolucija i nacije, str. 11-69; Vlajčić, KPJ i problemi revolucije, str. 51-52, 58-61, 76-83, 105-115, 138-141, 146-150, 166-177; Vlajčić, Jugoslovenska revolucija, str. 37-38, 44-48, 80-109; Pleterski, Študije, str. 290-300; Pleterski, Narodni Jugoslavija-revolucija, str. 177-178; Pešić, Nacionalno pitanje, str. 26-81 in Perović, Od centralizma do federalizma, str. 215-219, 227-247.

¹⁴ Glej RNV, dok. št. 50, str. 398-404.

¹⁵ V tej zvezi opozarjam, da so udeleženci razprave o nacionalnem vprašanju v njej sodelovali na način, ki je bil lasten tedanjim modernim levim evropskim političnim strankam. Razprava je namreč potekala v času, ko še ni prišlo do boljše vizacije KSJ, zato se v njej tudi ni izražal ideološki monolitizem, pač pa je bilo uveljavljeno njemu nasprotno, demokratično, avtonomno in suvereno razčlenjevanje nacionalnega problema v Kraljevini SHS. Tak način obravnave je omogočila tudi intelektualna raven udeležencev v razpravi, saj je imela velika večina med njimi akademsko izobrazbo, ki jo je v glavnem pridobila med študijem v posameznih evropskih središčih - v Parizu, Poitiersu, na Dunaju, v Zürichu, Ženevi, Pragi in v Petrogradu. Široko razgledanost razpravljalcev je poleg ostalega odlikovalo tudi dobro poznavanje tako meščanske kakor tudi marksistične teorije o narodu.

prvi poudarili, da so Makedonci poseben in samostojen narod, prvi pa so tudi opozorili, da mora KSJ pri oblikovanju svojega novega nacionalnega programa upoštevati črnogorski problem. Na vsa ta dejstva sta (bivše) jugoslovansko in slovensko zgodovinopisje že opozorila,¹⁶ le odnos slovenskih komunistov do črnogorskega vprašanja še ni bil predstavljen. To vrzel je vsekakor potrebno zapolniti, saj lahko le na ta način prikažemo, kako kompleksno so v slovenski politiki že leta 1923 gledali na reševanje nacionalnega vprašanja v jugoslovanski državi.

Črnogorsko vprašanje se je v političnem življenju Kraljevine SHS pojavilo že zelo zgodaj, saj so Črnogorci "kmalu občutili, da njihova odpoved lastni državi ni bila zedinjenje, temveč podredivitev."¹⁷ V tem smislu sta se ugotovitev Velike Narodne skupščine srbskega naroda v Črni gori, zbrane 26. novembra 1918 v Podgorici, da je "obstanek Črne gore kot posebne države postal (...) nemogoč" in njena odločitev, "da se Črna gora zedini z bratsko Srbijo v eno enotno državo pod dinastijo Karađorđevićev in tako zedinjena stopi v skupno Domovino našega troplemenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev",¹⁸ izkazali za zmotni. Velikosrbska politika se je namreč nato ravnala tako, kakor da je "vprašanje Črne gore (...) čisto njena zadeva."¹⁹ V novonastali jugoslovanski državi, na katero je - zlasti še nasproti Črni gori - gledala le kot na razširjeno Srbijo, si je zato prizadevala, da se srbsko zgodovinsko izkustvo in trenutni srbski politični interes vsilita vsem zedinjenim narodom. Črnogorsko narodno gibanje, ki so ga v času Kraljevine SHS "kot izrazita črnogorska politična formacija" vodili črnogorski federalisti, je zato utemeljeno terjalo, da se namesto centralistične vzpostavi federativna državna ureditev, ki bo kot demokratičnejša in pravičnejša zagotovila enakopravnost vseh in njihove enake možnosti za gospodarski, politični in kulturni razvoj. Zato so črnogorski federalisti, ob vztrajnem poudarjanju posebne črnogorske zgodovinske individualnosti, opozarjali, da samo federativna ureditev odgovarja interesom Črne gore, ki svoj svoboden in samostojen politični položaj lahko utemelji le kot posebna federativna enota v skupni jugoslovanski državi.²⁰

¹⁶ Glej D. Lukač: O učešču predstavnika iz Slovenije u diskusiji u NRPJ o nacionalnom pitanju 1923. godine. PZDG, XI-XII, 1971-1972, 1-2, str. 296-297; isti, Radnički pokret, str. 136-137; isti: Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921-1924. godine. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, str. 40-42; Pleterski, Študije, str. 301-302; Pešič, Nacionalno pitanje, str. 144; Perovšek, Vprašanje makedonskega naroda, str. 17-43; isti, Makedonskoto prašanje, str. 437-474. Prim. tudi Perović, Od centralizma do federalizma, str. 258, 274-276.

¹⁷ Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 170.

¹⁸ Odluka Velike Narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj Gori. Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918), tom II. Priredili dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman. Beograd 1964, str. 656-657. - Podrobneje o zedinjenju Srbije in Črne gore ter zasedanju skupščine v Podgorici glej Dimitrij Dimo Vujović: Ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Titograd 1962; isti: Podgorička skupština 1918. Zagreb 1989 in Novica Rakočević: Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918. Cetinje 1981, str. 256-284.

¹⁹ J. Pleterski, Branko Božič: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije. Maribor 1975, str. 33. - Opomba se nanaša na besedilo, ki ga je napisal J. Pleterski.

²⁰ D. D. Vujović: Črnogorski federalisti 1919-1929. Titograd 1981, str. 396-397.

Črnogorske federalistične težnje, ki so se rodile "iz čustva precejšnjega dela črnogorskega naroda, nezadovoljnega z načinom zedinjenja in iz vzpodbud, ki so prihajale od federalističnih gibanj drugih jugoslovanskih narodov",²¹ v KSJ sprva niso imele podpore. Na KSJ je v začetku njenega obstoja očitno vplivalo mnenje, ki ga je februarja 1919, tj. v času priprav na zedinjenje v Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov),²² na sestanku s predstavniki organizirane skupine jugoslovanskih komunistov - povratnikov iz sovjetske Rusije, izrekel tajnik Srbske socialnodemokratske stranke (SSDS) Filip Filipović. Povratniki iz Rusije, t. i. Pelagičevci,²³ so namreč zagovarjali načelo večnarodne in federativne Jugoslavije, ki pa ga F. Filipović ni bil pripravljen sprejeti. Dejal je sicer, da "se ne upira ugotovitvi, da so Srbi, Hrvati in Slovenci trije narodi", toda ob tem je posebej poudaril, da Črnogorci in Makedonci "niso nikakršne nacije in tudi, da je, kot večina, razpoložen za centralizem". Njegovo načelno priznavanje nacionalnih posebnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov pri tem ni imelo večjega pomena, saj je revolucionarna smer, ki je v glavni upravi SSDS prav pod njegovim vodstvom dobila večino in je pripravljala združitevni kongres, odločilno prispevala, "da je stališče o enotnem jugoslovanskem narodu bilo pred kongresom zedinjenja zavestno uveljavljeno v vodstvu srbske socialne demokracije proti zamisli jugoslovanskih komunistov iz Rusije." To stališče in stališče o državnem centralizmu pa je bilo odločilno za postavitev in sprejem - brez kakršne koli alternative - unitarno-centralističnega nacionalnega programa na I. in II. kongresu KSJ.²⁴ Ta program je bil v primeru Črne gore dosledno uveljavljen celo znotraj organizacijsko-političnega ustroja KSJ. Eden izmed zelo pomembnih statutarnih sklepov I. kongresa KSJ, ki bi deloma lahko prispeval k določeni uveljavitvi nacionalnih posebnosti posameznih jugoslovanskih področij, je namreč bil sklep o oblikovanju pokrajinskih izvršnih odborov KSJ. Toda kongres v tem sklepu ni upošteval zgodovinsko-ozemeljske individualnosti Črne gore, saj je ob oblikovanju pokrajinskih izvršnih odborov v Beogradu (za Srbijo in Makedonijo), Novem Sadu (za Bačko, Banat in Baranjo), v Zagrebu (za Hrvaško in Slavonijo), Ljubljani (za Slovenijo) in Splitu (za Dalmacijo), določil, da se za Bosno, Hercegovino in Črno goro oblikuje enoten pokrajinski izvršni odbor v Sarajevu. V priznavanju črnogorske zgodovinsko-ozemeljske individualnosti je šel malo dlje le statut žena socialistk (komunistk), ki je ob pokrajinskih sekretariatih v Beogradu, Sarajevu,

²¹ Prav tam, str. 390.

²² Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) je bila ustanovljena v Beogradu na t. i. kongresu zedinjenja, ki je bil od 20. do 23.4. 1919. Kongresa so se udeležili predstavniki revolucionarno usmerjenega delavskega gibanja iz vse države, razen iz Slovenije. SDSJ (k) se je na svojem drugem kongresu, ki je bil od 20. do 24.6. 1920 v Vukovarju, preimenovala v KSJ.

²³ O oblikovanju posebne organizirane skupine jugoslovanskih komunistov v sovjetski Rusiji maja 1918, ki so se novembra 1918 in februarja 1919 vrnili v Jugoslavijo z namenom, da ustanovijo komunistično stranko in so nato pri njenem ustanavljanju dejansko tudi sodelovali, glej podrobneje Pleterski, Študije, str. 291-293.

²⁴ Pleterski, Študije, str. 293.

Skopju, Zagrebu, Osijeku, Novem Sadu in Splitu predvidel tudi pokrajinski sekretariat s sedežem v Cetinju.²⁵

Če izvzamemo nastop delegata KSJ Ilije Milkića na II. kongresu Kominterne (kongres je bil od 23. julija do 7. avgusta 1920 v Petrogradu in Moskvi), ki je v svojem poročilu Komunizem v Jugoslaviji priznaval državnopravno individualnost Črne gore pred oblikovanjem Kraljevine SHS,²⁶ in članek Nasilni, hegemonistični centralizem, objavljen v glasilu NDSJ Radnik-Delavec 25. februarja 1923, v katerem se "poleg hrvaškega in slovenskega vprašanja prvič resneje postavlja vprašanje Vojvodine, Makedonije, Črne gore pa tudi same Srbije",²⁷ ni KSJ načela črnogorskega vprašanja vse do svoje II. državne konference, maja 1923 na Dunaju. To vprašanje je obravnavala v resoluciji o Politični situaciji in neposrednih nalogah KSJ, ki jo je II. državna konferenca sprejela 12. maja 1923. Resolucija je ugotavljala: "Črna gora stoji danes kot energični borec proti nasilnemu imperia-lističnemu srbskemu režimu" ter je "na zadnjih volitvah (18. marca 1923 - op. J. P.) ona (...) to svojo opredelitev potrdila dajajoč avtonomistom večino glasov." Zato je konferenca sklenila, da si mora KSJ povrniti svoj vpliv "na siromašno prebivalstvo Črne gore" in poudarjati, da so in ostanejo "resnični borci za pravico samoodločbe siromašne Črne gore (...) edino komunisti."²⁸ Slovenski udeležene II. državne konference ing. Dragotin Gustinčič je to stališče vsebinsko še nadgradil, saj je istega dne, 12. maja 1923, na konferenci predstavil posebno Resolucijo o vprašanju zadnjih dogodkov v delavskem gibanju v Sloveniji. V resoluciji je "glede na ekonomske, kulturne in jezikovne razmere" v Jugoslaviji opozarjal, da je njeno "avtonomiziranje" neobhodno potrebno, zaradi česar mora KSJ poudariti "svoj avtonomistični program," ki "mora zahtevati naslednje pokrajine: Srbijo, Makedonijo, Kosovo z Metohijo, Črno goro s Hercegovino (poudaril J. P.), Vojvodino, Hrvaško, event. Dalmacijo in Slovenijo".²⁹

²⁵ Lukač, Radnički pokret, str. 26; IA KPJ, II, str. 17, 25.

²⁶ Berichte zum Zweiten Kongress der Kommunist. Internationale. Hamburg 1921, str. 139. - I. Milkić je na državnopravno individualnost Črne gore pred oblikovanjem Kraljevine SHS opozoril v naslednji formulaciji: "Tej novi ‚zedinjeni Kraljevini‘ (Kraljevini SHS - op. J. P.) pripadajo naslednja področja: nekdanja Srbija in Črna gora (poudaril J. P.), kot tudi province prejšnje Avstro-Ogrske monarhije: Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Slavonija, Banat in Bačka, Dalmacija in Slovenija." (Prav tam).

²⁷ Lukač, Radnički pokret, str. 98. - V omenjenem članku je bilo poudarjeno, da so se "danes (...) še v mnogo večji meri kot pred dvemi - tremi leti razbesneli spori med Beogradom, Zagrebom, Ljubljano, Sarajevom, Skopjem pa tudi Cetinjem (poudaril J. P.) ter se ne poudarja samo vprašanje o reviziji - Ustave, temveč o ureditvi države ‚od začetka‘." Članek je tudi ugotavljal, da niso s politiko velikosrbskega hegemonizma, "ki razdira in uničuje vse kar je dobro v tej državi, danes (...) zadovoljne niti Hrvaška, niti Slovenija, Bosna, niti Črna gora (poudaril J. P.), niti Dalmacija, niti Makedonija, niti Vojvodina." (Radnik-Delavec, II, 25.2. 1923, št. 19).

²⁸ ARS, gradivo Kominterne, 1923, Politička situacija i neposredni zadaci K.P.J., str. 6.

²⁹ ARS, gradivo Kominterne, 1923, Rezolucija o pitanju poslednjih dogadjaja u radničkom pokretu u Sloveniji, str. 15-16.

II.

Dragotin Gustinčič, eden izmed tedaj najvidnejših voditeljev slovenskega dela KSJ in najboljših slovenskih marksističnih teoretikov, je bil prvi, ki je v okviru KSJ predlagal, naj stranka v svoj avtonomistični državnopravni program vključi tudi posebno črnogorsko (oziroma črnogorsko-hercegovsko) enoto. Ta predlog, podan na II. državni konferenci KSJ, je ponovil tudi v času, ko je v KSJ potekala razprava o nacionalnem vprašanju. Junija 1923 je na Dunaju predaval v tamkajšnjem jugoslovanskem marksističnem Dijaškem klubu³⁰ in zagovarjal oblikovanje t. i. Sudobske delavsko-kmečke federacije (le-ta naj bi obsegala ozemlje med Krkonoši, Karpati, Črnim, Egejskim in Jadranskim morjem), v katero bi bila kot posebna državnopravna enota vključena tudi Črna gora "event. s Hercegovino in južno Dalmacijo".³¹ Ob tej priložnosti je tudi poudaril, da je, kar zadeva poizkuse posemeznih narodnosti za vzpostavitev "svojih avtonomij (Hrvatska, Slovenija, Bosna, Črna gora - poudaril J. P.) (...) mnenja, da jih mora naša stranka - jasno naglašujoč svoj program državne ureditve (federalizem - op. J. P.) - brezpogojno podpirati tudi tedaj, ka(da)r izgleda, da je to interes dotičnih lokalnih buržuazij."³² Gustinčičevemu federalističnemu stališču, ki ga je, povezanega z vprašanjem Črne gore prvi zagovarjal v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923,³³ je pritrldil tudi Pokrajinski svet KSJ za Slovenijo. Slovenski Pokrajinski svet je na svoji seji 22. julija 1923 v Ljubljani sprejel posebno Politično resolucijo, v kateri je opozarjal, da mora KSJ, če sploh želi delovati med delavskimi in kmečkimi množicami v nesrbskih pokrajinah, zahtevati "široko federacijo v smislu ruske sovjetske ustave. Mi moramo čisto konkretno zahtevati samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore (poudaril J. P.) v okviru Podonavsko-Balkanske federacije", je poudarjala resolucija in dodajala, da je "donavsko-balkanska federacija delavskih in kmečkih republik, v katerih okvirih bodo imeli po vzoru ruske federacije vsi narodi popolno samostojnost v lastni državi, (...) edina mogoča konkretna parola KPJ."³⁴ Stališče o samostojni Črni gori, to pot v okviru Balkanske federacije, je zagovarjal tudi Glas svobode, ki je 9. avgusta 1923 objavil članek Tisin duh in boj proti njemu. Članek je poudarjal, da je NDSJ edina stranka, "v kateri se bore skupno kmetje in delavci vseh narodov Jugoslavije proti današnjemu velesrbskemu centralističnemu režimu

³⁰ To predavanje je bilo pod naslovom K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji objavljeno v Glasu svobode, slovenskem glasilu NDSJ, 26.7. in 9.8. 1923. - Glej RNV, dok. št. 8, str. 73-83.

³¹ Prav tam, str. 78, 79. - Podrobneje glej o Gustinčičevi zamisli Sudobske federacije str. 75-81.

³² Prav tam, str. 82.

³³ Kot je v svojem članku Glose k narodnostnemu vprašanju, objavljenem v dveh nadaljevanjih v Glasu svobode decembra 1923 in januarja 1924, zapisal D. Gustinčič, "smo imeli" - v času, ko je s svojim predavanjem nastopil v jugoslovanskem marksističnem Dijaškem klubu na Dunaju - "v naši stranki (KSJ - op. J. P.) dve tendenci: srbijansko, tj. centralistično, kateri je bilo 'narodno edinstvo' nedotakljiv aksiom in pa izvensrbijansko: federalistično, katere se ni upal nikdo javno izpovedati in še manj učiti." Prvi, ki je to storil, je bil D. Gustinčič, zaradi česar sta ga v razpravi po tem predavanju ostro kritizirala člana ožjega vodstva KSJ Kosta Novaković in Pavle Pavlovič. - Glej RNV, dok. št. 43, str. 351.

³⁴ RNV, dok. št. 7, str. 72.

za federativno zvezo balkanskih kmečko-delavskih republik. (...) V tej zvezi", je opozarjal članek, "bodo tvorile Slovenija, Hrvatska, Vojvodina, Srbija, Bosna, Makedonija, Črna gora (poudaril J. P.) in Bolgarija samostojne kmečko-delavske republike, ki bodo popolnoma samostojne države". Skupne jim bodo "le tiste stvari, ki so važne za vse (...), kakor obramba republike, zunanja trgovina, železnice itd."³⁵

Že iz Gustinčičevega predavanja na Dunaju, zlasti pa iz Politične resolucije PS KSJ za Slovenijo in članka Tisin duh in boj proti njemu, je razvidno, da so slovenski komunisti v času razprave o nacionalnem vprašanju povsem nedvoumno zagovarjali stališče o ozemeljski individualnosti Črne gore. Po njihovih federativnih zamislih naj bi zato Črna gora tvorila posebno državnopravno enoto v okviru Podonavsko-balkanske ali pa Balkanske delavsko-kmečke (tj. socialistične) federacije. Stališče o samostojnem državnopravnem statusu Črne gore znotraj socialistične federativne državne zveze je nato Gustinčič v razpravi še večkrat zelo jasno poudaril. Najprej je v članku Iz diskusije, ki ga je Glas svobode objavil 23. avgusta 1923, opozoril, da predstavlja jedro nacionalnega problema v Jugoslaviji vprašanje, ali "lahko živimo (jugoslovanski narodi - op. J. P.) v eni državni in gospodarski skupnosti ter kakšna naj bo ta skupnost." Odgovarjal je, da je taka skupnost lahko le federativna Jugoslavija, v kateri bi bile upošteevane zgodovinske, gospodarske in kulturne posebnosti posameznih jugoslovanskih 'provinc'. Pri tem se je posebej ustavil pri vprašanju Črne gore in poudaril naslednje: "Če Črnogorci danes zahtevajo svojo republiko ali avtonomijo, jo moramo sprejeti v svoj program in resno delovati zanjo, čeprav so po jeziku in po krvi čistejši Srbi od vseh ostalih Srbov. To od nas zahteva politična situacija."³⁶ Ko se je v decembru 1923 in januarju 1924 v razpravi ponovno oglašil, je bil glede črnogorskega vprašanja še bolj neposreden. Zavrnil je oceno sekretarja NDSJ in KSJ Triše Kaclerovića, "da imamo opraviti v Bosni, Črni gori in

³⁵ Glas svobode, I, 9.8. 1923, št. 17, Tisin duh in boj proti njemu. - Podčrtano v Glasu svobode.

³⁶ RNV, dok. št. 15, str. 116, 117. - Temu Gustinčičevemu poudarku je ugovarjal dr. Sima Marković, eden tedaj vodilnih političnih funkcionarjev in teoretikov v KSJ. S. Marković je v času razprave objavil dve deli o nacionalnem vprašanju, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma (RNV, dok. št. 19, str. 128-205) in Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije (RNV, dok. št. 40, str. 316-341). V obeh delih je zagovarjal avtonomistično obliko državne ureditve in nasprotoval federalizmu, ker je menil, da edinole avtonomistična nacionalna koncepcija ustreza interesom proletarske revolucije v Jugoslaviji. Hkrati je tudi poudarjal, da so "pravice naroda ena, program in dolžnosti proletariata pa druga stvar (poudaril Marković)". V vprašanju Črne gore naj bi to konkretno pomenilo, da njen samostojen, tj. federativni državnopravni status v jugoslovanski državi ne odgovarja revolucionarnemu konceptu KSJ. Zato je S. Marković kot "očitno napačno" zavrnil Gustinčičevo mnenje, da "če Črnogorci danes zahtevajo svojo republiko ali avtonomijo, jo moramo sprejeti v svoj program (poudaril Marković) in resno delovati zanjo". (RNV, dok. št. 40, str. 332 in 341, op. 21). Kot opozarja L. Perović, pa sta tako gledanje oziroma avtonomistični nacionalni koncept v razmerah, ko nacionalna gibanja nesrbskih narodov niso postavljala pod vprašaj državne enotnosti, temveč so terjala federativno preureditev države, dejansko predstavljala le "izogibanje vprašanju nacionalne državnosti tlačanih narodov, ki je postalo zelo aktualno". (Perović, Od centralizma do federalizma, str. 315). Podrobneje o Markovićevemu avtonomističnemu nacionalnemu konceptu glej RNV, dok. št. 19, str. 198-203, dok. št. 40, str. 325-330, 337-340; Lukač, Radnički pokret, str. 159-161, 176-177; Pešić, Nacionalno pitanje, str. 153-163; Perović, Od centralizma do federalizma, str. 310-315.

Makedoniji samo z avtonomističnim gibanjem (oboje poudaril J. P.)³⁷ in je na osnovi svojega federalističnega gledanja terjal, da KSJ upošteva Črno goro kot samostojen dejavnik pri reševanju nacionalnega problema v jugoslovanski državi. Tega naj bi rešil „mnogostranski dogovor“ (...) med Srbijo, Hrvatsko, Vojvodino, Slovenijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro (poudaril J. P.) in Makedonijo,³⁸ ki bi ustvaril „federalistično, zgodovinskim momentom in gospodarski razvojni stopnji poedinih pokrajin odgovarjajočo ustavo v Jugoslaviji“. Na ta način bi bila utemeljena svobodna jugoslovanska federacija, „ki bo pustila svobodo onim delom dežele ali celim pokrajinam, ki si žele zveze z drugimi državami. Kot dele take svobodne federacije“, je poudaril Dragotin Gustinčič, pa „je smatrati: Srbijo, Hrvatsko, Bosno in Hercegovino, Črno goro (poudaril J. P.), Makedonijo, Slovenijo in Vojvodino.“³⁹

III.

Stališča, ki so jih o vprašanju Črne gore zagovarjali slovenski komunisti v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923, so vidno odstopala od vrste teoretsko-političnih razmišljanj, ki so jih v okviru te razprave prispevali udeleženci izven Slovenije. Ne le zato, ker so v razpravi „dominirali srbsko-hrvaško-slovenski odnosi, posebej srbsko-hrvaški“,⁴⁰ pač pa tudi zaradi tega, ker so se tisti razpravljalci iz drugih delov KSJ, ki so sploh obravnavali črnogorski problem, v glavnem zadovoljili zgolj z ugotovitvijo, da srbska buržoazija uničuje avtonomijo Črne gore in da je zaradi velikosrbskega hegemonističnega centralizma prišlo do gibanja za njeno avtonomijo.⁴¹ Čeprav so priznavali, da narodnopolitična problematika v Kraljevini SHS zadeva tudi vprašanje ozemeljske individualnosti Črne gore niso predlagali nobenega konkretnega programske-političnega stališča, ki naj bi ga v tej zvezi sprejela KSJ.⁴² To jih je seveda bistveno ločevalo od pogledov, ki so jih o črnogorskem vprašanju oblikovali v slovenskem delu KSJ. Še bolj pa so bili od teh pogledov oddaljeni tisti razpravljalci izven Slovenije, ki so ali

³⁷ RNV, dok. št. 43, str. 351. - Navedeno oceno T. Kaclerovića glej prav tam, dok. št. 29, str. 264.

³⁸ RNV, dok. št. 43, str. 357.

³⁹ Prav tam, dok. št. 45, str. 371.

⁴⁰ Perović, Od centralizma do federalizma, str. 261.

⁴¹ Tako stališče so zastopali Gjuro Cvijić, K. Novaković in T. Kaclerović (glej RNV, dok. št. 22, str. 215, dok. št. 26, str. 245, dok. št. 29, str. 264). Podobno je na vprašanje Črne gore gledal tudi F. Filipović, ki je opozarjal, da zaradi „hegemonističnega centralizma srbske buržoazije (...) ne samo Hrvaška in Slovenija, temveč tudi ostale pokrajine (Makedonija, Bosna, Črna gora (poudaril J. P.), Vojvodina in Dalmacija) postavljajo na dnevni red nacionalno vprašanje, ki je v tesni zvezi z vprašanjem oblike državne ureditve“. RNV, dok. št. 24, str. 233.

⁴² Glede na gornje opozorilo naj omenimo le, da je eden izmed teh razpravljalcev, T. Kaclerović, v svojem prispevku objavljenem v Radniku-Delavcu 30. 12. 1923, tj. ob koncu razprave o nacionalnem vprašanju, napovedal, da bo „v prihodnjem članku (...) povedal nekoliko besed o makedonskem problemu, kot tudi o problemu Vojvodine in Črne gore (poudaril J. P.). Takrat bom izpeljal tudi sklepe,“ je zapisal, „ki se vsiljujejo naši partiji v reševanju nacionalnega vprašanja.“ (RNV, dok. št. 48, str. 392). - Napovedanega članka T. Kaclerović nato ni objavil, ne v Radniku-Delavcu ne v kakem drugem glasilu NDSJ.

zanikali obstoj nacionalnega gibanja v Črni gori⁴³ ali pa so nasprotovali zahtevam, naj se KSJ zavzema za avtonomijo Črne gore oziroma so menili, naj ne upošteva njene historične državne tradicije.⁴⁴ Tako sta stališča, ki so jih glede črnogorskega vprašanja zagovarjali komunisti v Sloveniji, z njimi delila le hrvaška razpravljalca August Cesarec in Ante Ciliga.⁴⁵ Oba sta namreč terjala, da mora biti kot posebna državnopravna enota tudi Črna gora vključena v federativni nacionalni program KSJ. To je Cesarec, ki je hkrati še opozarjal, da je bila pred oblikovanjem Kraljevine SHS Črna gora nacionalno svobodna dežela, ki je imela samostojno državno življenje,⁴⁶ povedal takole: "Pa za kaj smo lahko mi, proletarska demokracija, kot za tisto, za kar so se potlačeni narodi posameznih pokrajin že dvakrat jasno izrazili; za kaj kot ne za avtonomijo tam, kjer narodi zahtevajo avtonomijo - bodisi znotraj države kot Slovenci, bosanski muslimani in Črnogorci (poudaril J. P.) ali izven nje, šele v sklopu neke širše federacije kot (to zahtevajo - op. J. P.) Makedonci in mogoče tudi Črnogorci (poudaril J. P.)"⁴⁷ Enako je menil tudi Ciliga, ki je opozarjal, da "imamo v Jugoslaviji (...) že milijone hrvaških, slovenskih, makedonskih pa tudi črnogorskih (poudaril J. P.) kmetov in delavcev, ki se že nahajajo v odprtem boju za nacionalno enakopravnost, katero izražajo v paroli: republikanska federacija".⁴⁸ Zato je poudarjal, da mora federativna državna

⁴³ Tako stališče je mogoče razbrati iz prispevka Živote Milojkovića, ki je opozarjal na oceno Gj. Cvijića, da je "težišče nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji (...) v nacionalnih gibanjih hrvaškega in slovenskega naroda kot tudi narodov v Makedoniji, ki si prizadevajo končati svojo nacionalno-buržoazno revolucijo (poudaril J. P.)". (RNȚ, dok. št. 46, str. 378; omenjeno Cvijićevo oceno glej v dok. št. 22, str. 215). Takemu gledanju je Ž. Milojković ugovarjal, ker je menil, da "buržoazna nacionalna gibanja z revolucionarnimi tendencami obstajajo samo tam, kjer gre za boj potlačenih ljudskih mas proti fevdalizmu. V Jugoslaviji takega primera ni," je poudarjal in na osnovi takega poudarka zavračal Cvijićevo mnenje, da na Hrvaškem, v Sloveniji in v Makedoniji obstajajo nacionalna gibanja, ki imajo meščanski narodno-revolucionarni značaj. Ob tem je tudi zasmehljivo spraševal, "zakaj tovariš Cvijić takih 'revolucionarnih nacionalnih gibanj' ne vidi tudi v Vojvodini, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji in Črni gori (poudaril J. P.)? Po njegovi logiki," je opozarjal, "bi morala obstajati tudi tam." RNȚ, dok. št. 46, str. 378.

⁴⁴ Taka stališča sta zastopala S. Marković (glej op. 36) in V. S. Petrović. Slednji je kot izrazit zagovornik jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma poudarjal, da morajo - če se iskreno želi jugoslovansko nacionalno in državno enotnost - hrvaška, dubrovniška, črnogorska in vse druge "državne tradicije na čelu s srbsko (...) pasti." RNȚ, dok. št. 6, str. 69.

⁴⁵ O stališčih, ki so jih v razpravi o nacionalnem vprašanju zagovarjali udeleženci iz hrvaškega dela KSJ glej Stanislava Koprivica Oštrić: Udio Augusta Cesarca u diskusiji o nacionalnom pitanju u KPJ 1923. godine. Putovi revolucije, IV, 1966, št. 6, str. 109-119; D. Lukač: Učesnici iz Hrvatske u diskusiji o nacionalnom pitanju u NRPJ 1923. godine. Časopis za suvremenu povijest, IV, 1972, št. 3 (10), str. 31-42; isti, Radnički pokret, str. 139-140, 144-149, 152-155, 163-166, 171-172, 182-184; Pešić, Nacionalno pitanje, str. 121-131 in Perović, Od centralizma do federalizma, str. 258-259, 273-274, 284-287, 297-300, 303-304, 317-320, 324.

⁴⁶ RNȚ, dok. št. 14, str. 102. - Na historično državno samostojnost Črne gore je posredno spomnil tudi A. Ciliga. Ko je razmišljal o vzrokih, ki so v 19. stoletju navedli ideologe južnoslovanskega meščanstva, da so razglasili nacionalno enotnost Hrvatov in Srbov, je namreč zapisal: "Ideologija srbsko-hrvaške narodne enotnosti je odgovarjala potrebam in tendencam zgodovinskega razvoja buržoazije in kapitalizma pri Srbih in Hrvatih in je bila enako podprta od najboljših knezov in državnikov v Cetinju (poudaril J. P.) in Beogradu, kakor tudi od Gaja, Strossmayerja - in Starčevića." RNȚ, dok. št. 12, str. 90.

⁴⁷ RNȚ, dok. št. 14, str. 108.

⁴⁸ Prav tam, dok. št. 23, str. 225.

ureditev veljati "tudi za Črnogorce",⁴⁹ in da torej boj KSJ "za federativno republiko SHS" ne more biti omejen le na "tri države (državnopravne enote - op. J. P.), ker interesi Bosne, Črne gore (poudaril J. P.), Makedonije in Vojvodine zahtevajo, da bodo to posebne članice ob Srbiji, Hrvaški, Dalmaciji in Sloveniji." Omenjene članice jugoslovanske federacije naj bi "glede na ekonomsko nepovezanost in različne zgodovinske tradicije" imele "lokalne vlade, odgovorne lokalnim skupščinam, ki bodo imele tudi legislativno oblast."⁵⁰ Ob taki Ciligovi in tudi Cesarčevi jasno izrečeni zahtevi po upoštevanju samostojnega državnopravnega statusa Črne gore v narodnoprogramskih zamislih KSJ naj opozorimo še na gledanje slednjega, ki je, tedaj edini v KSJ ocenjeval, da je na določen način mogoče govoriti tudi o posebni črnogorski narodni skupnosti. Ko je Cesarec ugotavljal, da se v Kraljevini SHS ves hrvaški narod ne glede na razredne razlike, torej tako meščanstvo kot kmetje in delavci, "čuti nacionalno (poudaril J. P.) potlačena", je namreč poudaril, da bi "podobna analiza pokazala (...) isto tudi za ostale narode," pa če jih "razumemo (...) teritorialno kot Črnogorce (poudaril J. P.) ali nacionalno kot Slovence, Makedonce in nacionalne manjšine."⁵¹

IV.

Če ob koncu ocenimo pomen, ki ga je pri oblikovanju federativnega nacionalnega programa KSJ imel - z izjemo stališč Avgusta Cesarca in Anteja Cilige - odnos slovenskih komunistov do črnogorskega vprašanja leta 1923, potem je najprej potrebno pojasniti, od kod komunistom v Sloveniji tako jasna zavest o potrebi po državnopravni in politični uveljavitvi ozemeljske individualnosti Črne gore. Odgovor na to vprašanje nam daje življenjska in politična pot enega tedaj najvidnejših slovenskih komunistov, Dragotina Gustinčiča, ki je med julijem 1917 in novembrom 1918 v Ženevi, skupaj z Nikolo Smodlako, izdajal revijo *La Yugoslavie*. Gustinčič je januarja 1915 iz Trsta, kjer je živel ob začetku prve svetovne vojne, odšel v Italijo, nato pa se je v Rimu pridružil krogu Jugoslovanskega odbora. Ta ga je poslal k srbski vladi v Niš, od koder se je nato umaknil na Krf in potem preko Italije odpotoval v Švico. Tu je, potem ko je "v časnikarskem informativnem biroju, ki ga je organizirala srbska vlada v Ženevi, prišel navzkriž z njenim centralizmom in izstopil iz biroja",⁵² kot solastnik in urednik revije *La*

⁴⁹ Prav tam, dok. št. 13, str. 96.

⁵⁰ Prav tam, dok. št. 41, str. 344.

⁵¹ Prav tam, dok. št. 14, str. 107. - V zvezi z vprašanjem črnogorskih nacionalnih posebnosti naj opozorimo še na ugotovitev Gj. Cvijića, ki je zapisal, da so "nacionalna nasprotja Srbov proti Hrvatom in Slovencem na eni ter proti Makedoncem in Črnogorcem (poudaril J. P.) na drugi strani, po petih letih skupnega življenja v eni državi zaostrena bolj kot so bila kadar koli". Kljub taki ugotovitvi pa nato Gj. Cvijić vprašanja črnogorske (in makedonske) narodne entitete podrobneje ni obravnaval. Morda zato, ker se je glede vprašanja mnogonacionalnega značaja Kraljevine SHS predhodno že jasno opredelil, in sicer, ko je zapisal, da je to država "treh jugoslovanskih narodov (Srbov, Hrvatov in Slovencev - op. J. P.)". RNV, dok. št. 22, str. 215, 214.

⁵² Andrej Vovko: Politični profil *La Yugoslavie*, revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917-1918. - PZDG, XIII, 1973, 1-2, str. 117.

Yugoslavie zelo poudarjeno zagovarjal federalistični ustroj bodoče jugoslovanske države, pri čemer je federalizem bodoče države povezoval prav z vprašanjem Črne gore. Revija oziroma Gustinčič, ki je reviji dajal ton, sta namreč menila, da zaradi svoje zgodovinsko-politične samostojnosti Črna gora predstavlja veliko oviro za centralistično jugoslovansko državo in velikosrbski narodnopolitični koncept. Zato sta rešitev pred njima videla v vključitvi Črne gore kot enakopravne pokrajine v federativno jugoslovansko skupnost.⁵³ Gustinčič je na tako gledanje revije, ki je hotelo "razdreti vsak jugoslovanski (centralistični - op. J. P.) imperIALIZEM", opozarjal tudi po nastanku jugoslovanske države,⁵⁴ že leta 1920 pa je v zvezi s Črno goro zagovarjal tudi narodnostni plebiscit.⁵⁵ Kot nasprotnik velikosrbske nacionalne politike se je zato tudi leta 1923 zavzel, da KSJ ob preoblikovanju svojega nacionalnega programa sprejme stališče o vzpostavitvi črnogorske državnopravne enote znotraj jugoslovanske federativne državne zveze. Taki Gustinčičevi pogledi, ki jih je podprl tudi najvišji organ komunistične stranke v Sloveniji, slovenski Pokrajinski svet KSJ, pa se na III. državni konferenci še niso uveljavili. Ta se je namreč glede črnogorskega vprašanja zadovoljila z oceno, da srbska buržoazija "uničuje avtonomijo Črne gore" in da je "neposredni rezultat uvedbe take hegemonije srbske buržoazije" - gibanje "za avtonomijo Črne gore". Kar zadeva vprašanje nacionalnih posebnosti Črnogorcev pa se je omejila na ugotovitev, da so "nacionalna nasprotja Srbov proti Hrvatom in Slovencem na eni ter proti Makedoncem in Črnogorcem (poudaril J. P.) na drugi strani po petih letih skupnega življenja v eni državi zaostrena bolj kot so bila kadar koli".⁵⁶ Stališče o Črnogorcih kot narodu in stališče o državnopravni individualnosti Črne gore je nato bilo v KSJ dognano šele v naslednjih letih.⁵⁷ Toda če iščemo

⁵³ Podrobneje glej prav tam, str. 118-120.

⁵⁴ Glej Ujedinjenje, leto I, št. 2, 20.3. 1920. - Ing. D. Gustinčič: Centralizem ali federalizem? (Odlomek iz polemičnega rokopisa).

⁵⁵ Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921. Ljubljana 1980, dok. št. II/80, str. 449.

⁵⁶ RNV, dok. št. 50, str. 400. - V zvezi z ugotovitvijo, ki jo je III. državna konferenca namenila vprašanju nacionalnih nasprotij med Srbi, Hrvati in Slovenci na eni ter Srbi, Makedonci in Črnogorci na drugi strani, pripominjam, da jo je konferenca povzela iz Predloga resolucije o nacionalnem vprašanju, ki ga je v času razprave o nacionalnem vprašanju objavil Gj. Cvijič. (Glej op. 50 in RNV, dok. št. 22, str. 215).

⁵⁷ Kot opozarja D. Lukač, so bila "stališča KPJ v zvezi s priznavanjem nacionalnih posebnosti Črnogorcev negotova in neizenačena vse do oktobra 1940". (Glej Lukač, Radnički pokret, str. 354 in op. 190). Jasno stališče o obstoju črnogorskega naroda je nato sprejela V. državna konferenca KSJ, zbrana med 19. in 23.10. 1940 v Zagrebu. Konferenca je kot eno izmed najpomembnejših in aktualnih nalog KSJ med drugim poudarila tudi "boj za enakopravnost in samoodločbo črnogorskega naroda (poudaril J. P.)" - (Izsvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije: Kongresi, zemaljske konferencije, plenumi CK KPJ-SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ/19-23. oktobar 1940; Tom I, knjiga 10. Beograd 1980, str. 238). Glede vprašanja državnopravne individualnosti Črne gore pa se je KSJ prvič konkretno opredelila na svojem IV. kongresu, ki se je zbral med 5. in 16.11. 1928 v Dresdenu. Kongres je poudaril polno podporo KSJ vsem prizadevanjem "mas, ki vodijo k oblikovanju neodvisne Črne gore". (IA KPJ, II, str. 163). KSJ je to stališče dopolnila na svoji IV. državni konferenci (zasedala je 24. in 25.12. 1934 v Ljubljani), ki je delavce, kmete in tlačene narode pozivala v boj za "delavsko-kmečke vlade na Hrvaškem in v Dalmaciji, v Sloveniji, Srbiji, Č r n i g o r i (poudaril J. P.), Bosni in Hercegovini!" (IA KPJ, II,

zgodovinski politično-programski začetek tistih političnih odločitev, ki so kasneje privedle do oblikovanja posebne črnogorske republike v drugi (federativni) jugoslovanski državi, potem moramo ugotoviti, da je bil ta politični proces že leta 1923 sprožen v slovenskem delu KSJ.

Jurij Perovšek

THE POSITION OF THE SLOVENE REVOLUTIONARY MARXISTS REGARDING
THE MONTENEGRIN QUESTION IN 1923

Summary

In the context of a public political discussion on the national question, carried out from May to December 1923, on the basis of which the Yugoslav Communist Party (*Komunistična stranka Jugoslavije*) devised a multi-national federal program at its third national conference (January 1-4, 1924), the Slovene communists urged the Party leadership to consider the question of Montenegro in the drawing up of its national policy. The inclusion of Montenegro as a legal state entity in the Party's federal state plan was most firmly advocated by Dragotin Gustinčič, one of the most prominent Marxist theoreticians and leaders of the Slovene branch of the YCP in the Twenties. He had already argued for the foundation of a federal Yugoslav state during World War I, in 1917 and 1918, as a political émigré in Switzerland, writing for *La Yugoslavie* journal. According to Gustinčič, the solution of the Montenegrin question was a precondition for any future state federalism. Because of its historical autonomy, Montenegro was considered to be a major obstacle to a centralist Yugoslav state and the national concept of Great Serbia. His views on this matter, expressed during the 1923 discussion, were supported by the Regional Council of the YCP for Slovenia. In a political resolution, adopted on July 22, 1923, the Council demanded from the YCP to "take account of the federal status of Montenegro in a future workers' and peasants' - i.e. socialist - federal state association". Such views of the Slovene communists were rejected at the Third National Conference of the YCP which did not recognize Montenegro's legal state subjectivity until a few years later. Nevertheless, it is noteworthy that the Slovene members of the YCP began the political process which eventually resulted in the foundation of the Republic of Montenegro within the second (federal) Yugoslav state.

str. 268). Neposredno po znani plenarni seji Centralnega komiteja KSJ, 9. in 10.6. 1935 v Splitu, pa je v zvezi s Črno goro KSJ zahtevala še svobodne volitve v narodno skupščino v Cetinju. (Lukač, Radnički pokret, str. 292).